Vol 4 Issue 9 Oct 2014

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

Mr. Dikonda Govardhan Krushanahari
Professor and Researcher ,
Rayat shikshan sanstha's, Rajarshi Chhatrapati Shahu College, Kolhapur.

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.org

Indian Streams Research Journal
ISSN 2230-7850
Impact Factor : 2.1506(UIF)
Volume-4 | Issue-9 | Oct-2014
Available online at www.isrj.org

महाळुंग येथील बारव स्थापत्यः माळशिरस तालुका, सोलापूर

अस्मिता अनिरूद्ध सालविठ्ठल[1] , रविकिरण एन जाधव[2]

[1]संशोधक विध्यार्थी, प्राचीन भारतीय पुरातत्व विभाग, सामाजिक शास्त्र संकुल, सोलापूर विद्यापीठ, सोलापूर.
[2]डि.बी. एफ. दयानंद कला व शास्त्र महाविद्यालय, सोलापूर.

सारांश **:-**सोलापूर जिल्हयातील माळशिरस तालुक्यात महाळुंग नावाचे एक गाव आहे. हे ठिकाण सोलापूर शहरापासून 120 कि. मी. अंतरावर आहे. सोलापूर–पंढरपूर–अकलूज मार्गे महाळुंग या गावाला जाता येते (आकृती क्र.1). सदरचे गाव हे भीमा नदी पासून साधारण 4 कि. मी. अंतरावर वसलेले आहे. हे गाव येमाई देवी मंदिरामुळे सदर परिसरात प्रसिद्ध आहे.

आकृती क 1: अभ्यासासाठी नियोजित केलेली सोलापूर जिल्हयातील जागा

प्रस्तावना :-

येमाई देवी मंदिर परिसरात एक प्राचीन काळातील महादेव मंदिर आहे (ग. श्री. देशपांडे, 1990). येमाई देवी मंदिराची रचना ही नंतरच्या काळामध्ये झाल्याचे दिसून येते. मुळ बारव असणारे महादेव मंदिर हे उत्तर–दक्षिण दिशेस आहे, तर येमाई मंदिर हे पूर्वेस तोंड करून पूर्व–पश्चिम बांधण्यात आले आहे (आकृती 2). म्हादेव मंदिराचे बांधकाम हे हेमाडपंती पद्धतीचे आहे. महादेव मंदिरा समोरील बारव ही 170 52′14′′ उत्तर व 750 05′35′′ पूर्व इतक्या रेखांश व अक्षांशावर गुगल नकाश्यावर आढळते. हया महादेव मंदिर परिसरात माकडांचे साम्राज्य असल्याने बरेच भक्तगण हया मंदिरात प्रवेश करताना घाबरतात.

आकृती क 2: अभ्यासाठी नियोजित केलेली महाळुंग येथील मंदिर

अभ्यासाचे कारण:

सोलापूर जिल्हयात पुरातन काळात कुठल्या प्रकारे पाण्याचे स्तोत्र उपलब्ध होते. त्या स्तोत्रांचा आजच्या काळात दुष्काळावर मात करण्यासाठी उपयोग करता येऊ शकतो का ? हयाच कारणाने सदरचा विषय निवडला आहे.

मंदिराचा पदविन्यास:

महादेव मंदिर हे उत्तराभिमुख असून, त्याची उत्तर दक्षिण रूंदी ही 16 फूट आणि पूर्व पश्चिम लांबी ही 56 फूट आहे (आकृती क्र.3).तसेच मंदिराची उंची ही 12 फूट आहे. हया मंदिराचे मुख मंडप व गर्भगृह असे दोन भाग आहेत.

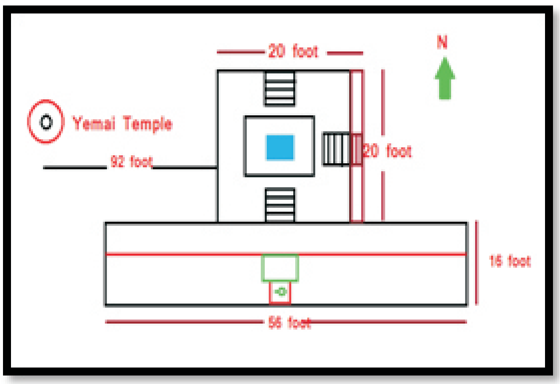

आकृती क 3: महादेव मंदिर बारवाची रेखा आकृती

मुखमंडप:

मुखमंडप हे उत्तराभिमुख असून या मध्ये आठ कोनाडे व सोळा (16) कोरीव खांब आढळतात (आकृती क्र.4). हे मंदिर हेमाडपंती आहे कारण हया मंदिराच्या बांधकामात चुना व विटांचा वापर न करता दगडांचा वापर केला आहे.

आकृती क 4: महादेव मंदिरासमोरील बारव

गर्भगृहः

गर्भगृहाची पूर्व– पश्चिम लांबी 6 फूट आणि उत्तर–दक्षिण रूंदी 6 फूट आहे (आकृती क्र.5). गर्भगृहात मध्यभागी महादेवाची 3.5 फूटी शिवलिंग स्थापन केलेले आहे. शिवलिंगाचे गोलाकार व्यास साधारणतः 2.5 फूट व 1 फूट लांबी आहे.

आकृती क 5: महादेव मंदिरातील गाभारा

महादेव मंदिर परिसरातील बारवेची लांबी हि पूर्व– पश्चिम साधारतः 20 फूट व उत्तर दक्षिण 20 फूट अशी आहे. महादेव मंदिर बारव हि चौकोनी आकाराची असून बारवेमध्ये तीन ठिकाणाहून उतरण्यासाठी पाय–याची सोय केलेली आहे. या मंदिरात एक भग्न अवस्थेतील मूर्ती आढळलेली आहे (आकृती क्र.6). त्याचे शिर भग्न झाल्यामुळे ती नक्की कोणाची असावी हया बदल संभ्रम निर्माण होती. (श्री गोपाळराव देशमुख,2009).

आकृती क 6ः महादेव मंदिरातील भग्न असणारी मूर्ती

महादेव मंदिरातील खांबाची रचना हि सुरेख व कोरीव अशी आहे. मंदिराच्या बांधकामासाठी बेसाल्ट खडकाचा वापर केलेला आढळतो. मंदिरात एकूण 8 देवळया आहेत (आकृती क.7 व 10).मंदिरातील गाभा–यापासून साधारतः 8 फूट अंतरावर बारवेच्या पाय–या बांधण्यात आल्या आहेत. सदर बारव हि कायम स्वरूपी पाणी असणारी बारव आहे. (आकृती 9).

आकृती क 7ः महादेव मंदिरातील गाभा–या जवळील खांब

महादेव मंदिर बारव हि केवळ मंदिराकरिता बांधण्यात आली आहे. सदर पाण्याचा वापर करून देवपूजा व मंदिर परिसर स्वच्छ ठेवण्याकरिता केला जात असावा असाच निष्कर्ष निघतो (आकृती क्र.8).

आकृती क 8ः बारावातील प्रवेशाजवळ बांधण्यात आलेली दोन छोटी कोनाडे (देवळया)

बारवेचा विशेष आभ्यास केल्यानंतर असे लक्षात येते की, हि बारव नीरा व भीमा नदीच्या मध्य भागी बांधण्यात आली आहे (आकृती क्र.11).

आकृती क 9ः महादेव मंदिरातील बारवेत असणा–या लालसर रंगाचा खडक पाण्याच्या जवळ

सदरच्या बारवे मध्ये नीट निरीक्षण केल्यास असे आढळते की पाणी असलेल्या जागी लालसर रंगाचा खडक दिसतो (आकृती क्र.9). महाराष्ट्रात सदरचा खडक हा पाणी वाहून नेणारा खडक असे भूगर्भशास्त्रात मानले जाते (डॉ. पी. टी. सावंत, 2008).

आकृती क 10ः महादेव मंदिरातील सभामंडपात असणा—या देवळया

हि बारव नीरा व भीमा नदीच्या मध्यात असल्याने, या दोन्ही नदीमधून वाहणारे पाणी हे हया खडकाच्या मधून सदर बारवेस पाणी पुरवठा करत असावे असे समजण्यास हरकत नाही (आकृती क्र.11). हया बारवेच्या परिसरात असणारे काही विहिरींमधील माहिती घेतली असता असे समजले की बारवे मध्ये असणारे खडकाचे प्रकार हे सदर परिसरात सर्वत्र पसरलेले आहे.

आकृती क 11ः गूगल नकाशामध्ये नीरा व भीमा नदीचे पात्र तसेच महाळुंग येथील बारावाची सद्यस्थिती दिसते **(googlemaps)**

अभ्यासाचे निष्कर्षः

1) या बारवेचा उपयोग पूर्वीच्या काळी धार्मिक विधीसाठी तसेच कार्तिकी पौर्णिमेच्या दीपउत्सवसाठी केला जात असावा.

2)प्राचीन भारतात देखील पाण्याच्या स्तोत्रांकरिता (प्रवाह) संशोधक पद्धतीने बारवांची जागा तसेच, त्यांची दिशा ठरवली जायची.

3) बारवांची खोली देखील तेथील असणा—या खडकांच्या रूपरेषेवर ठरवली जायची.

4) आज देखील सोलापूर जिल्हयातील काही भागामध्ये दुष्काळ सदृश्य परिस्थिती मध्ये प्राचीन भारतीया संस्कृतीचा जर सखोल अभ्यास केल्यास भविष्यात होणा—या दुष्काळावर मात करण्यास नक्कीच मदत होऊ शकते.

संदर्भ सूचीः

1.भारतीय इतिहास संशोधक मंडळ, पुणे, त्रै 15 अंक 4.

2.मुगल साम्राज्याचा —हास, भाग 1 ला, जदुनाथ सरकार अनुवादकः ग.श्री. देशपांडे, म.रा.सा. स.मंडळ मुंबई, 1990.

3.सोलापूर जिल्हयाचा इतिहास, मराठा कालखंड, लेखक श्री गोपाळराव देशमुख, रेवू प्रकाशन, पंढरपूर, 2009.

4.भुशास्त्र पुस्तिका, डॉ. पी. टी. सावंत, न्यू दिल्ली प्रकाशन, दिल्ली, 2008.

5.www.googlemaps.com

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.org